

לעיין
אמרי"ר ר' ישעיה מרדכי ז"ל
שחינכני לאהבת התורה

לשם מה נכתבו תולדותיהם של הגויים בסוף פרשת "וישלח"?

בסוף פרשת וישלח (פרק ל"ו) כתובות שלוש רשימות יחוס, ובהן ארבעים ושלושה פסוקים, המתארות את תולדות עשו (א-יט), את בני שעיר החרי (כ-ל), ואת המלכים שמלכו בארץ אדום לפני מלך מלך לבני ישראל (לא-מג). נשאלת השאלה: לשם מה נכתבו רשימות אלו?

יש להדגיש שאין אנו שואלים שאלה זו מתוך קינטור ח"י, שעל העושה כן אמרו חז"ל שזהו המגלה פנים בתורה שאין לו חלק לעוה"ב (סנהדרין צט, ע"ב), אלא שואלים אנו מתוך אמונה שלמה שאין דבר ריק בתורה ואם נראה שהוא ריק - אין זה אלא מפני שאין אנו יודעים מספיק על מנת להבינו, כמו שאמרו חז"ל בירושלמי (פאה פ"א, ה"א ועוד).

שאלה זו כבר שאלו חז"ל בחריפות: "למה נתעסק הכתוב לכתוב יחוסייהם? וכי לא היה לו להקב"ה מה שיכתוב אלא 'אלוף תמנע', 'אלוף לוטן'?" (תנחומא וישב א). וכן שאלו: "קליפת בצלים כל כך למה?" (בר"ר פב"ב).

חז"ל ובעקבותם רבותינו המפרשים ביארו לשם מה נכתבו אותן רשימות יחוס ומדבריהם עולים הסברים רבים לכתיבתן, הסברים שיש בהם לימוד לדורות על הצדק האלוקי, על מעלת עם ישראל, על חשיבות זקיפות הקומה הישראלית, על שייכותה של ארץ ישראל לעם ישראל ולימודים נוספים.

א. גנותו של עשיו

1. ממזרות בני עשיו

על השאלה "קליפת בצלים כל כך למה?" ענה המדרש: "בשביל לגלות את הממזרים שביניהם. וכמה ממזרים העמיד? רב אמר שלושה, ר' לוי אמר ארבעה. אמר ר' בנימין קרח דהכא ממזר הוא".¹
כיוון שבמדרש רבה לא הסבירו האמוראים מנין למדו שבני עשו היו ממזרים¹,

1. אמנם שם (פ"ב, טו) הסבירו לגבי ענה בת שעיר החורי, אך לא לגבי בני עשו.

ובמדרש תנחומא הסבירו רק לגבי חלק מהם, ולא לפי סדר הפסוקים בפרשה, נצעד בעקבות רש"י.

א. על הפסוק: "עשו לקח את נשיו מבנות כנען, את עדה בת אילון החת, ואת אהליבמה בת ענה בת צבעון החו" (ב), כתב רש"י: "צח ענה צח לצעון - אס צח ענה לא צח לצעון ענה צח של לצעון, שנאמר: 'ואלה בני לצעון ואיה וענה' (כד) מלמד שצח לצעון על כלתו, אשה ענה (צנו) וילאח אהליבמה מצין שניהם, וכודיעך הכתוב שכולן בני ממזרות היו". מה שכתב רש"י "שכולן בני ממזרות היו" כוונתו שכל בני אהליבמה - יעוש יעלם וקרח - בני ממזרות היו שכן אימם היתה ממזרת.

ב. על הפסוק "ואהליבמה ילדה את יעוש ואת יעלם ואת קרח" (ה) כתב רש"י: "קרח זה ממזר היה, וכן אליפז שצח על אשה אציו - אל אהליבמה אשה עשו - שכרי הוא מניו עם אלופי אליפז צסוף הענין (צפסוף עז)".

כוונת רש"י היא שקרח נמנה עם אלופי אליפז אף על פי שלא נמנה עם בני אליפז בפסוקים יא-יב, וכיצד ייתכן שלא היה מבניו והיה מאלופיו? אלא שברשימת בני אליפז לא נזכר קרח, בגלל שהאנשים לא ידעו שהוא בנו של אליפז, ולא החשיבוהו כבנו של אליפז, כיוון שלא נולד לאשת אליפז, אלא לאהליבמה אשת עשו אביו, ואף על פי כן אמר הכתוב שהיה מאלופי אליפז, בגלל שבאמת נולד מאליפז.² יש לשאול על רש"י: מדוע ראה רש"י צורך להדגיש שקרח זה ממזר היה? והרי הוא מבני אהליבמה שהסביר רש"י לעיל שהייתה ממזרת וכל בניה ממזרים! נראה שרש"י בא להדגיש שקרח זה ממזר היה מצד עצמו ולא רק בן ממזרת.³

ג. על הפסוק: "ותמנע היתה פילגש לאליפז בן עשו ותלד לאליפז את עמלק" (יב) כתב רש"י: "ותמנע היתה פילגש - ... וצדצרי הימים (א' א, לו) מונה אותה צציו של אליפז מלמד שצח על אשתו של שעיר וילאח תמנע מצנייהם, וכשגדלה נעשית פילגשו. וזהו 'ואחות לוטן תמנע' (כז), ולא מנאח עם בני שעיר - שכיחה אחותו מן האס ולא מן האצ".

נמצאנו למדים ששמונה מבין הפסוקים המתארים את בני עשו (ב, ה, יא, יב, יד, טז, כב, כד) מלמדים אותנו על ממזרותם של בני עשו.

גם רשימת היחס השנייה, המתארת את בני שעיר החרי מלמדת אותנו על הממזרות שהייתה בהם, כמו שהובא ברש"י לעיל לגבי אהליבמה ולגבי תמנע. אך רש"י הוסיף וכתב על הפסוק: "ואלה בני לצעון ואיה וענה הוא ענה אשר מלא את הימם צמדצר צרעתו את החמרים לצעון אציו" (כד) "הוא ענה - האמור למעלה (כ) שהוא אחיו של לצעון, וכאן הוא קורא אותו צנו מלמד שצח לצעון על אמו (אשה שעיר חמרי) וכוליד את ענה".

2. עיין ב'הואיל משה - באר היטב' על רש"י ליו, ה ובמפרשי רש"י ליו, ב.

3. עוד ניתן לומר שרש"י הדגיש שקרח ממזר היה, שגם מי שיחלוק על ההסבר שאהליבמה הייתה ממזרת (עיין רש"י ורל"ג פסוק ב וראבי"ע פסוק יד), יודה שקרח בנה היה ממזר. אמנם יש להעיר שרש"י עצמו בסוטה יג, ע"א ד"ה 'שלושים וששה כתרים' פירש ששני קרח היו וכן פירשו ראבי"ע כאן פסוק יד ורש"י ורד"ק וחזקוני כאן פסוק טז ורמב"ן כאן פסוק יב. ועיין ברא"ם ובינחלת יעקב" שכתבו שאגדות חלוקות הן.

גם רשימת היחס השלישית, המתארת את המלכים שמלכו בארץ אדום מלמדת אותנו על הממזרות שהייתה בהם, וכך כתב בספר "מושב זקנים"⁴: "ושם אשתו מהיטבאל בת מטרד בת מי זהב (לט) - ותימה לי מאי נפקא מינה משם אשתו? ונראה לי שמגיד לנו שכולם היו ממזרים, שהרי כתיב 'בת מטרד בת מי זהב', והיאך היה זה - אם בת מטרד למה בת מי זהב? אלא מלמד שאחד מהם בא על אשת חבירו ונולדה מהם, כמו 'בת ענה בת צבעון'". רמז לפירוש זה נאמר במדרש רבה (פי"ג, ד): "מהיטבאל - שהיו מטיבין אותה לבעלה ואחר כך טורדין אותה מבעלה".

נמצאנו למדים שכל שלוש הרשימות המתארות את עשו ואת משפחתו ואת המלכים שמלכו בארצו מלמדות על הממזרות שהייתה בהם. וכך אמרו במדרש תנחומא (שם): "ולפי שהיו כולם בני זימה פירשם הכתוב להודיע ניוולם. אבל ישראל קירבן הקב"ה וקראן 'חבל' ו'נחלה' ו'חלק', שנאמר: 'כי חלק ה' עמו, יעקב חבל נחלתו', (דברים ל"ב, ט). וכתיב: 'והייתם לי סגולה מכל העמים' (שמות י"ט, ה). וכתיב: 'ואנכי נטעתיך שורק כלו זרע אמת' (ירמיהו ב', כא)".

2. עוד על גנותו של עשו

מלבד הנקודה הכללית של ממזרות בני עשו, החוזרת את כל שלוש רשימות היחס, יש עוד נקודות גנות פרטיות המסופרות על עשו בפרשיות אלו:

1. בניגוד לציווי אברהם ויצחק שלא לקחת אשה מבנות כנען⁵, וההדגשה שאכן יצחק ויעקב לא נשאו נשים מבנות כנען⁶, עשו לקח את נשיו מבנות כנען (ב).
2. עשו קרא לאשתו יהודית (כ"ו, לד) כדי להטעות את יצחק שהיא צדיקה (רש"י ל"ו, ב ד"ה "אהליבמה").
3. עשו הקדים את נשיו לבניו (ו) בגלל שנשואיו היו שלא שם שמים, ואילו יעקב הקדים בניו לנשיו (ל"א, יז) בגלל שנשואיו היו לשם שמים (רש"י בראשית ל"א, יז ומפרשיו, ומקורו בבר"ר עד, ה).
4. עשו, שש נפשות היו לו⁷, והכתוב קורא אותן "נפשות ביתו" (ו) לשון רבים, לפי שהיו עובדים לאלהות הרבה, ואילו יעקב שבעים נפש היו לו (בראשית מ"ו, כז; שמות א', ה) והכתוב קורא אותן "נפשו" (בראשית מו, כז-כז; שמות א', ה), לפי שהיו עובדין לא-ל אחד (רש"י בראשית מ"ו, כז ומקורו בויק"ר ד', ו).

4. קובץ פירוש רבותינו בעלי התוס' (ק"ן הוצאת ספרי רבני בבל, ירושלים תשמ"ב).

5. אברהם - בראשית כ"ד, א-ט. יצחק - שם כ"ח, א-ב-ו.

6. יצחק - פרק כ"ד כולו ופרק כ"ה פסוק כ. יעקב - כ"ח, ז-י.

7. עיין ב"שפתי חכמים", במהרי"ק וב"משכיל לדוד" על רש"י בראשית מ"ו, כז ובחידושי הרש"י ויקר"ר ד', ו.

ב. שבחם של האבות וקיום הבטחת ה' להם

מלבד השבח של עם ישראל הנלמד מתוך גנותו של עשו, אמרו חז"ל והמפרשים על תולדות היחס הללו גם מפורש השבח של אבותינו אברהם ויצחק. באופן כללי כתב הרד"ק (בפירושו לפסוק יט): "נכתבו תולדות עשו בתורה לכבוד יצחק, כמו שנכתבו תולדות ישמעאל לכבוד אברהם". וכן כתב הרלב"ג⁸: "והנה מנה תולדות עשו לכבוד יצחק ויעקב".

מלבד ההסבר הכללי הסבירו חז"ל והמפרשים את שבח אבותינו גם באופן מפורט:

1. כך אמרו בבראשית רבה (פ"ב, ג): "תני ר' שמעון בן יוחאי: למה לי לדרוש 'ותמנע היתה פילגש לאליפז' (יב)? להודיע שבחו של ביתו של אברהם אבינו, עד היכן היו המלכויות ושלטונם רוצים לידבק בו. ומה היה לוטן? הוא היה אחד מן השלטונים, שנאמר 'אלוף לוטן' (כט), וכתוב 'ואחות לוטן תמנע' (כב), 'ותמנע היתה פילגש' (יב). אמרה: הואיל ואיני כדאי להינשא לו לאשה, אהא לו לשפחה".

וכן כתב הרלב"ג באופן כללי לגבי נשי עשו ובניו: "והנה מנה תולדות עשו לכבוד יצחק ויעקב, ולהודיע גודל מעלת האבות אצל אנשי הארץ ההיא עד ש...נתחתן גם כן עשו עם נשיאי הארץ".

2. עוד כתב הרלב"ג: "והנה מנה תולדות עשו לכבוד יצחק ויעקב, ולהודיע גודל מעלת האבות אצל אנשי הארץ ההיא, עד שהיו בני עשו נשיאים וגדולים בארץ אשר גרו בה". ר' אברהם בן הרמב"ם (בפירושו לפסוק טו) פירט יותר: "לפי הנראה יושבי הארץ החורי שהיו בה לפני עשו היה המנהג אצלם שלא לקרוא 'אלוף' אלא לכל מי שגדלה גבורתו ועלתה מדרגתו עד שיהיה במדרגת המלך... לא נקראו בשם זה מן בני שיעיר אלא לכל מי שגדלה גבורתו ועלתה מדרגתו עד שיהיה במדרגת המלך... לא נקראו בשם זה מן בני שיעיר אלא שבעה אנשים בלבד: 'לוטן ושובל וגו'" (כט-ל). ו(לעומתם) בני עשו ובני בניו - כל אחד מהם נקרא בשם זה (עיין פסוקים ד-ה; ט-יט), מפני גדולתם ומפני רצון יושבי הארץ, לפי שהיו מזרע יצחק ואברהם. ותועלת זו לפי הנראה בהזכרת אלופי עשו ואלופי החורי כדי שיבאר לנו ה' יתעלה את קיום הבטחתו לאברהם וליצחק במאמרו 'והתברכו בזרעך' (בראשית כ"ב, יח; כ"ו, ד)⁹".

לפי זה שתי הרשימות היחס הראשונות וכן השלישית בסופה מלמדות על מעלת אבותינו, קיום הבטחת ה' להם, שבזכותם היו עשו ובניו במעלה גדולה¹⁰.

8. ב"ביאור דברי הסיפור" פסוק א (ועיין גם בתועליות שבסוף הפרשה בתועלת הי"ב).

9. כן הוסיף רבי אברהם בן הרמב"ם בפירושו לפסוק יב על נתינת לוטן את תמנע לפילגש לאליפז: "כדי להתברך ביצחק ואברהם, כמו שהבטיח להם ה' יתעלה: 'והתברכו בזרעך' ועיין גם בפירושו לפסוק כה".

10. כעין זה כתב גם הרמב"ן על הפסוק "ואלה המלכים אשר מלכו בארץ אדום לפני מלך מלך לפני ישראל" (לא): "נכתב זה להגיד כי נתקיימה בו ברכת יצחק 'על חרבך תחיה' (כ"ז, מ), כי גברו על בני שיעיר החורי ומלכו עליהם בארצם". לפי זה כל שלוש הפרשיות מלמדות על מעלת אבותינו וקיום הבטחת ה' להם, שבזכותם היו עשו ובניו במעלה גדולה, אבל מהמדרש והמפרשים המובאים בסמוך נוכח שחלקו על דברי הרמב"ן הללו ולכן לא הובאו דבריו בגוף המאמר.

ג. הצדק האלוקי

שתי הרשימות הראשונות באו גם ללמדנו את הצדק והמוסר האלוקי, כפי שפירושו מספר פרשנים:

1. כתב הרמב"ם ב"מורה נבוכים" (ג', נ): "גם כאן דברים שהם מסתרי תורה, שכבר נכשלו בהם רבים, וראוי לבארם. והם אותם הסיפורים המסופרים בתורה אשר חושבים שאין תועלת בהזכרתם, כגון... בני שעיר החרי ותיאור המלכים אשר מלכו בארץ אדום וכיוצא באלה.

דע שכל סיפור שתמצא מוזכר בתורה הוא לתועלת הכרחית בתורה. אם לאימות השקפה שהיא יסוד מיסודות התורה, או לתיקון מעשה מן המעשים כדי שלא יהא בין בני אדם עול ורשע... תיאור שבט בני שעיר וייחוסם האישי הוא בגלל מצוה אחת והיא שהוא יתעלה ציוה להשמיד זרע עמלק (דברים כ"ה, יט) בלבד. ועמלק הוא בן אליפז מתמנע אחות לוטן (פסוקים יב, כב), אבל יתר בני עשו לא צוה להורגם. והרי עשו התחתן עם בני שעיר כפי שביאר הכתוב (פסוקים ב, כ) והוליד מהם, ומלך עליהם (פסוקים ח, טו-יח ועיין לעיל בדברי ר' אברהם בנו), ונתערב זרעו בזרעם, ונעשית כל ארץ שעיר ואותם השבטים מתייחסים לשבט הכובש שהם בני עשו, ובפרט זרע עמלק, לפי שהוא היה המוצלח שבהם.

ואילו לא נתבארו הייחוסים הללו ופירוטיהן היו כולם נהרגים בשגגה. לפיכך ביאר הכתוב שבטיהם ואמר כי אלה אשר אתם רואים אתם היום בשעיר ומלכות עמלק, אינם כולם בני עמלק, אלא הם בני פלוני ובני פלוני, אבל נתייחסו לעמלק מפני שאימו מהם. כל זה צדק מלפני ה' כדי שלא יהרג שבט בכלל שבט אחר, כי הגזרה לא היתה אלא על זרע עמלק בלבד."

2. באופן עקרוני דומה, אך בכיוון שונה כתב הראב"ע (בפירושו לפסוק כ): "שעיר לא ידענו יחוסו, והזכירם הכתוב להפריש יחוסו שעיר ועשו, כי ישראל יצו על בני עשו". הראב"ע לא ביאר למה כוונתו באומר: "כי ישראל יצו על בני עשו", אבל החזקוני (בפירושו לפסוק כ) כתב כדברי הראב"ע והוסיף: "לפי שישראל עתידין להצטוות על בני עשו יאל תתגרו בם" (דברים ב', ה)."

הרמב"ם, הראב"ע והחזקוני הסבירו שלכן נכתבה רשימת היחס השנייה של יחוסו שעיר החורי, ולא כתבו שלכן נכתבה גם הפרשה הראשונה של יחוסו עשו, אבל נראה שוודאי זו כוונתם, וכך כתב הרד"ק (בפירושו לפסוק יט) בפירושו: "נכתבו תולדות עשו בתורה... ועוד נזכרו שמותם כדי שידע אדם שם משפחות שיצאו מהן שנקראים על שמם, כדי שלא יתגרו בהם ישראל כמו שאמר: 'אתם עברים בגבול אחיכם בני עשו... אל תתגרו בם'".¹¹

11. א. הרד"ק ציטט אמנם רק את הפסוק בדברים א', ד, אבל נראה שכוונתו גם לפסוק ה.
ב. עיין גם ב"תורה שלמה" ל"י, כב בביאור באות לה בשם רס"ג בספר האגרון שכתב כן בהרחבה ועיין גם ברלב"ג הנזכר לעיל שגם הוא כתב שלכן נזכרו בני עשו (ולא רק בני שעיר החרי, אך הוא כתב הראב"ע "כי כבר נצטוו בני ישראל על בני עשו" ולא פירט מה נצטוו).

3. הסבר דומה כתב ר' אברהם בן הרמב"ם (בפירושו לפסוק ט): "והוצרך לבאר יחס זה (של בני עשו) לפי שהוא עתיד לצוות אותם ילא תתעב אדומי (דברים כ"ג, ח), וזו היא התועלת היותר גלויה לפי הבנתנו בפירוש יחס בני עשו". הרמב"ן (בפירושו לפסוק יב) איחד את כל ההסברים הנזכרים וכתב: "והנה אנחנו נצטוו בבני עשו שלא נתעב אותם (דברים כ"ג, ח), ושלא ניקח את ארצם (שם ב', ה) והם כל בניו היושבים בשעיר, כי הם הנקראים אדום על שמו, אבל בן הפילגש אינו בכלל בני עשו ולא עמהם בארצם, ונצטוו בו בהיפך: לתעב אותו ולמחות את שמו" (דברים כ"ה, יט) וכעין זה כתב רבנו בחיי שם.

שתי רשימות היחס הראשונות נכתבו לפי זה כדי ללמדנו בצורה מפורטת על מי נצטוו שלא להתגרות בו ושלא לתעבו, ואת מי נצטוו להשמיד.

ד. מלכי אדום מול מלכי ישראל

גם מהרשימה השלישית המתארת את המלכים שמלכו באדום לפני מלך מלך לבני ישראל למדו חז"ל והמפרשים מספר לקחים:

1. אמרו חז"ל (שמות רבה ל"ז, א וכעין זה בבר"ר פ"ג, א): "בוא וראה: אומות הקדמונים כשהיו מבקשים להעמיד להם מלך היו מביאים מכל מקום ומעמידים עליהם, שכן הוא אומר: 'וימלך באדום... מדינהבה'¹², מבצרה' (לג) וכן כולן, אבל ישראל אינו כן, אלא מהם גדוליהם: מהם מלכיהם, מהם כהניהם, מהם נביאיהם, מהם שריהם".

2. כעין זה כתב ר' אברהם בן הרמב"ם (בפירושו לפסוק לב) והוסיף: "התועלת בהזכרת מלכים אלה והזכרת שמות ארצותיהם כדי ללמד שהיו נוכרים באדום, ולהודיע לנו מיעוט ההשגחה באדום עד כדי שהמלכים אשר מלכו עליהם היו נוכרים אשר כבשו אותם ומלכו עליהם, ואין בהם מלך בן מלך, אלא אחר מות כל מלך מהם עוברת המלוכה ממנו אל איש אחר שאינו לא בנו ולא קרובו ולא מארצו, בניגוד להבטחה למלכי ישראל ילמען יאריך ימים על ממלכתו הוא ובניו (דברים י"ז, כ)". וכעין זה כתבו גם ב"מושב זקנים" בפסוק לא.

3. כעין זה כתב גם הרד"ק (בפירושו לפסוק לא) והוסיף: "ובכל מה שקדמה מלכותם לא עמדה לפני מלך ישראל הראשון, כי שאול נלחם בהם ולא יכלו לו (שמאל א י"ד, מז), ודוד המלך הכניעם עד שהיו לו עבדים (שמאל ב ח', יד) ולכל המלכים אשר היו אחריו עד יהושפט" (מלכים א כ"ב, מה; מלכים ב ח', כ).

4. הרמב"ם ב"מורה נבוכים" (ג', נ) כתב: "טעם תארו את המלכים אשר מלכו בארץ אדום כי מכלל המצוות ילא תוכל לתת עליך איש נכרי אשר לא אחיך הוא" (דברים י"ז, טו), ואלה המלכים אשר הזכיר אין אף אחד מהם מאדום. הנך רואה

12. בפסוק כתוב: "ושם עירו זנהבה" והמדרש קיצר בלשונו.

שהוא מייחס ומייחס ארצם: פלוני ממקום פלוני, ופלוני ממקום פלוני. והקרוב לדעתי שהיו מנהגיהם וקורותיהם ידועים, כלומר מנהגי אותם מלכי אדום, ושהם נתגרו בבני עשו והכניעום, ולכן הזכיר אותם להם, כאילו יאמר: לימדו ממה שאירע לאחיהם בני עשו שהיו מלכיהם פלוני ופלוני, ומעשה אלה היו מפורסמים, לפי שכל ששלט באומה אדם שאינו מייחוסה הרי הוא פוגע בה איזו פגיעה, אם גדולה אם קטנה.

כללו של דבר... דברי ימי אותם הימים נעלמים ממנו היום, ואילו ידענום וידענו אותם מאורעות אשר אירעו באותם הימים היו מתבארים לנו בפרטות טעמי הרבה ממה שזכר בתורה". דהיינו שאותם מלכים הזיקו לאדום אלא שהדברים לא נכתבו בתורה¹³.

לפי זה נכתבה הרשימה השלישית כדי ללמדנו על פחיתותם של מלכי אדום שהיו נכרים, שלא נמשכה מלכותם, שהזיקו לאדום ושלא עמדו בפני מלך ישראל.

ה. זקיפות הקומה היהודית

לימוד כללי נוסף שלימדונו חז"ל מהרשימה השלישית המתארת את המלכים שמלכו באדום נאמר במדרש רבה בתחילת הפרשה (ע"ה, יא): "באותה שעה שקרא יעקב לעשו 'אדני' אמר לו הקב"ה: אתה השפלת עצמך וקראת לעשו 'אדני' שמונה פעמים¹⁴, חייך אני מעמיד ממנו שמונה מלכים (לא-לט) קודם לבניך, שנאמר: 'ואלה המלכים אשר מלכו בארץ אדום'(לא)¹⁵".

לפי זה שמונה המלכים שעמדו לאדום היו עונש ליעקב על שהשפיל את עצמו לפני עשו. ולמדנו מכאן כמה חשוב שעם ישראל יקפיד על זקיפות קומתו ולא ישפיל את עצמו לפני הגויים.

ו. ויתור עשו על ארץ ישראל

לימוד נוסף מפורש בפסוקים שברשימת היחס הראשונה, אך הוא אינו מסביר את האריכות בתיאור בני עשו ובני שעיר החרי והמלכים שמלכו באדם, ולכן הוא מובא רק בשלב זה. לימוד זה מהווה שלב נוסף באחד מהעניינים החורזים את כל ספר בראשית - מי זוכה לשבת בארץ ישראל¹⁶.

13. וכן כתב ר' אברהם בן הרמב"ם בסוף פירושו לפסוק לב: "והזכרת מלכים אלה יש בה גם כן תועלת לחזק את אזהרתו יתעלה לעתיד: 'לא תוכל לתת עליך איש נכרי', כמו שביאר אבא מרי ז"ל בימורה".
14. פרק ל"ב פסוקים ד, ה, יח ופרק ל"ג פסוקים ח, יג, יד (פעמיים), טו. (כידוע, יש מחלוקת בין הספרים האם פרק ל"ב מתחיל בפסוק "וישכם לבן בבקר", או בפסוק שאחריו: "ויעקב הלך לדרכו". הציון כאן הוא לפי הספרים המתחילים את הפרק בפסוק "ויעקב הלך לדרכו").
15. מדרש זה הובא גם ב"דעת זקנים מבעלי התוס" בבראשית ל"ב, ד וברבנו בחיי וביבעל הטורים" שם ל"ו, לא.

16. עיין ברש"י בראשית א', א ובמאמרי "כח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת גויים" בספרי "הדר העולם" עמודים 25-30 ובישמעתין" גיליון 123-124, עמודים 141-145.

התורה מדגישה לגבי נשות עשו: "עשו לקח את נשיו מבנות כנען" (א). כן מדגישה התורה לגבי בני עשו: "אלה בני עשו אשר ילדו לו בארץ כנען" (ה). גם לגבי רכושו של עשו מדגישה התורה: "כל קנינו אשר רכש בארץ כנען" (ו). אחרי כל זאת אומרת התורה: "זיקח עשו את נשיו ואת בניו ואת בנותיו ואת כל נפשות ביתו, ואת מקנהו ואת כל בהמתו ואת כל קנינו אשר רכש בארץ כנען, וילך אל ארץ מפני יעקב אחיו" (ז). נשאלת השאלה: מדוע עזב עשו את ארץ כנען? התורה עונה על כך: "כי היה רכושם רב משבת יחידיו ולא יכלה ארץ מגוריהם לשאת אתם מפני מקניהם" (ז). אבל הנימוק אינו מובן: מדוע הרכוש הרב של עשו ויעקב חייב דווקא את עשו לעזוב את ארץ כנען? מדוע לא אמר עשו שיעקב יעזוב את ארץ כנען? השאלה מתחזקת לאור האמור בפרשיות הקודמות שנשיו של יעקב היו מפדן ארם (בראשית כ"ח, א-ג), בניו נולדו בפדן ארם (שם ל"ה, כו ועיין שם בראבי"ע, ברד"ק ובחזקוני), ורכושו נרכש בפדן ארם (שם ל"א, יח), ואם כן מתאים היה שעשו, שכל אשר לו היה מארץ כנען ישאר בארץ כנען, ואילו יעקב, שכל אשר לו מחוץ לארץ כנען הוא שיעזוב את ארץ כנען.

נאמרו על כך חמישה פירושים:

1. "ר' אליעזר אומר: מפני שטר חוב 'כי גר יהיה זרעך' (בראשית ט"ו, יג) "בר"ר פ"ב, יג). פירש רש"י (בפירושו לפסוק ז): "מפני שטר חוב של גזירת 'כי גר יהיה זרעך' המוטל על זרעו של יצחק. אמר: אלך לי מכאן ח"ו לי חלק לא צמתנך שניתנך לו הארץ הזאת ולא בפירעון השטר"¹⁷.
2. "ר' יהושע בן לוי אומר מפני הבושה" (בר"ר פ"ב, יג). פירש רש"י (בפירושו לפסוק ז): "מפני הבושה שמכר צכורו".
3. "כי יעקב קנה את הבכורה ודינו היה לירש את יצחק" (רשב"ם וחזקוני בפירושים לפסוק ו).
4. "כי ידע מברכות אביו שבירך את יעקב כי ארץ כנען תהיה לזרע יעקב" (רד"ק ורמב"ן בפירושים לפסוק ו).
5. "לפי שיעקב שרתה עליו שכינה ולא יכלה הארץ לסבול עמו שהיה עובד עבודה זרה" (ביעל הטורים¹⁸ ומהר"ם¹⁹).

17. עיין עוד בפירוש המשניות לרמב"ם נדרים פ"ג, מ"ט ובי"גור אריה" על רש"י בראשית א', א ובי"מצודת דוד" יהושע כ"ד, ד ובספר "המועדים בהלכה" פסח ספ"ז שעצם ישיבת עשו בשלוה ולא בגרות בארץ שעיר מוכיחה שלא עליו נאמר "גר יהיה זרעך בארץ לא להם" (בראשית ט"ו, יג) וממילא לא עליו נאמר "לזרעך נתתי את הארץ הזאת מנהר מצרים עד הנהר הגדול נהר פרת" (שם ט"ו, יח).
 18. כן הוא ב"בעל הטורים השלם" ובי"בעל הטורים" במהדורת "המאורות הגדולים" בפסוק ז (וברוב המהדורות הנדפסות נראה שדולגה שורה מדבריו בגלל טעות במלים דומות).
 19. בחומש "תורת חיים", פסוק ז (נראה שגם בדבריו יש שיבוש וצריך לתקן בדומה לדברי "בעל הטורים").

עשו ידע שארץ ישראל שייכת ליעקב הן מצד הבכורה והן מצד הברכה שבירכו יצחק. נוסף על כך התבייש עשו לגור בארץ ישראל בגלל שוויתר על בכורתו. כמו כן חשש עשו שיצטרך להיות בעבדות ובעינוי. מלבד זאת, הארץ לא סבלה אותו בגלל שעבד עבודה זרה. בגלל כל הסיבות הללו עזב עשו את ארץ ישראל.

ז. הסברים נוספים

נוסף ללימודים הכלליים המסבירים פסוקים רבים ברשימות אלו, לימדונו חז"ל עוד מספר לימודים מפסוקים בודדים:

1. הנושא אשה - עוונותיו נמחלים (רש"י ל"ו, ג ומקורו במדרש שמואל פ"ז ובירושלמי ביכורים פ"ג, ה"ג).
2. "מה אם עשו הרשע שלא היה בידו אלא מצוה אחת, שכיבד את אביו, היו מלכים ושלטונים מתאווים להידבק בו, על אחת כמה וכמה שהיו רצים להידבק ביעקב הצדיק שקיים את כל התורה כולה" (בר"ר פ"ב, יג וספרי האזינו שלו).
3. "תמנע רצתה להתגייר. באה אצל אברהם²⁰, יצחק ויעקב ולא קיבלה. הלכה והיתה פילגש לאליפז ויצא ממנה עמלק שציער את ישראל. שלא היה לאבות לרחקה מתחת כנפי השכינה (סנהדרין צט, ע"ב ועיין בהערה²¹).
4. "ענה שכיב ממזר ופסול הציא פסולים לעולם" (רש"י ל"ו, כד מפסחים נד, ע"א).
5. "מואב שהעמידה מלך לאדום מצנרר עתידה ללקות כמוה" (רש"י ל"ו, לג מבר"ר פג, ג).

20. הדבר קשה שהרי עשו היה בן ט"ו שנה כשמת אברהם [שכן אברהם הוליד את יצחק בגיל מאה (כ"א, ה), יצחק הוליד את יעקב ועשו בגיל שישים (כ"ה, כו), אברהם נפטר בגיל מאה שבעים וחמש (כ"ה, ז)] ועשו נשא אשה רק בגיל ארבעים (כ"ו, לד), אם כן כיצד ראתה תמנע נכדתו את אברהם? ניתן היה לכאורה לתרץ על פי דברי רש"י (שם) שגם לפני שנשא עשו אשה היה מענה נשים ואם כן אפשר שתמנע נולדה עוד בחיי אברהם. אבל עיין ברש"י ל"ו, א שעדה אם אליפז אבי תמנע (רש"י ל"ו, יב והובא לעיל בפרק א סעיף 1 מספר 3) היא בשמת שנשא עשו בגיל ארבעים, אם כן נראה שאין לתרץ כך לפי רש"י. עיין ב"באר בשדה" על רש"י ל"ו, יב שהקשה כן וכתב שטעות סופר היא בספרים ואין לגרוס "אברהם" ועיין ב"תורה שלמה" ל"ו, כב בביאור אות לה שגם כן העיר על כך וכתב שבי"דקדוקי סופרים" בסנהדרין צט, ע"ב לא גרסו "אברהם".

21. מדוע באמת לא רצו אבותינו לגייר את תמנע?

- א. ה"באר שבע" בסנהדרין שם כתב שאבותינו לא רצו לגייר בגלל שהייתה ממזרת. ועיין שם בר"י"ף ב"עין יעקב" שהוסיף שאבותינו לא רצו שממזרת תתחתן עם בני יעקב ומכל מקום היה להם לגייר ולא להשיאה, וכן כתב הי"נחלת יעקב" על רש"י ל"ו, יב.
- ב. ב"מרגליות היס" לסנהדרין שם כתב שאבותינו הרגישו בעמלקיות שטמונה בה בכוח ולכן לא רצו לגייר.
- ג. הי"תורה תמימה" (ל"ו, יב אות ב) כתב שלא רצו לגייר בגלל שחששו שאין רצונה להתגייר באורח אמיתי, שהרי באה להתגייר בשביל להינשא לזרעו של אברהם ומי שבא להתגייר על מנת להינשא אין מגיירים אותו (יבמות כד, ע"ב; מנחות מד, ע"א רמב"ם הלכות איסורי ביאה פ"ג, הי"ד), ואף על פי כן היה להם לגייר כשראו שמתאמצת היא (ונקודה זו, האחרונה, כתבו כבר התוס' ביבמות קט, ע"ב בד"ה "רעה אחר רעה").

6. הגויים שנלחמים זה בזה משלימים ומתאחדים כנגד עם ישראל (רשי"י ל"ו, לה מספרי מטות קנו ועיין גם בתנחומא בלק ג).
7. "היה הסיפור הזה - על בני שעיר החרי ישבי הארץ - להודיע כי להי הארץ ומלואה נוטלה מזה ונותנה לזה ואלה היו יושבי הארץ מתחילה, האל הורישם מפני עשו ובניו" (רד"ק בפירושו למסוק כ)²².

סיום

בסוף פרשת האזינו נאמר: "ויכל משה לדבר את כל הדברים האלה אל כל ישראל, ויאמר אליהם שימו לבבכם לכל הדברים אשר אני מעיד בכם היום... כי לא דבר רק הוא מכם, כי הוא חיים" (דברים ל"ב, מו-מו).
וכתב שם רשי"י (שם פסוק מו): "אין לך דבר ריקן בתורם (כלומר שנראה ח"ו כריקן) שאם תדרשנו שאין זו מתן שכר". והביא רשי"י את הלימוד על שבחו של אברהם אבינו שהיו המלכים תאבים להידבק בזרעו (שהובא לעיל בפרק ב סעיף 1), שנלמד מהפסוקים "ואחות לוטן תמנע" (כב), "ותמנע היתה פילגש" (יב).

למדנו מרשימות היחס הללו שגם פסוקים שנראים כמיותרים ח"ו טומנים בתוכם לימודים גדולים על הצדק האלוקי, על מעלת עם ישראל, על חשיבות זקיפות הקומה הישראלית, על שייכותה של ארץ ישראל לעם ישראל ולימודים נוספים. מתוך כך נוכל להסיק ש"כל פרשה שנעלם ממך טעם הזכרתה יש לה סיבה חשובה, ונהג בכל הענין כפי היסוד אשר העירונו ז"ל (ירושלמי פאה פ"א, ה"א ועוד) עליו: 'כי לא דבר רק הוא מכם' (שם פסוק מו): 'ואם ריק הוא - מכם הוא'²³.
"ואין לנו אלא להתחנן אליו ישתבח ויתעלה על העזרה להבין את סודות תורתו ונפלאותיה, כמו שהתפלל נביאו: 'גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך' (תהלים קי"ט, יח)²⁴.

22. עיין רשי"י בראשית א', א ודברים ב', ה-יא-יב.

23. לשון הרמב"ם ב"מורה נבוכים" ג, נ בסופו.

24. א. כך סיים ר' אברהם בן הרמב"ם בפירושו לפרשתנו.

ב. עיין עוד ב"תורה שלמה" ל"ו, לא בביאור אות נ בסופה שצ"ן למקורות רבים בכתבי הסוד שעסקו בפרשה זו ועיין גם ב"ספר חסידים" סימן תתרטו והגהות "ברית עולם" ו"מקור חסד" שם ובקונטרס "דרכי התורה בלימוד המקרא" לרב אברהם קאלמאנאוויץ (בתוך ספר "דרכי וכללי הגמרא מרבתינו הקדמונים" בהוצאת "ספריית בני תורה המרוכזת") עמודים ג-ד בהערה בשם "שומר אמונים" לר' יוסף אירגס ויכוח ראשון את יט.

הערות המערכת:

כהשלמה למאמרו של המחבר, ראה גם מאמרו של אברהם קורמן "פרשת עמלק" ובעיקר פרק ח': "ישראל כסמל ליציבות משפחתית ועמלק כסמל ערעור יסוד זה", "שמעתין" גליון מסי 50, קיץ תשל"ז, שנה יד.

עיונים לפרשת "קדושים"

א. קדושים תהיו - משמעויות הציווי

כיצד להגדיר את המושג "קדושה"!
לדעת רש"י כוונת התורה שנהיה: "פרושים מן העליות".
רמב"ן (מסתמך על תורת כהנים) סבור שמשמעות "קדושים" היא לאו דווקא על עריות, אלא משמעו באופן כללי, "קדש עצמך במותר לך".
ספורנו: "ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש". השתדלו להדמות לי, כי קדוש אני. וזו הייתה המגמה בבריאת העולם בצלם אלוקים ברא אותו. להדמות לבורא. מה הוא רחום, חנון, גומל חסדים - אף אתה רחום" וכו'.
ר' שמשון רפאל הירש: המדרגה העליונה של שלימות מוסרית השואפת אך לטוב, והמתעבת את הרע. קדושה נקנית על ידי שליטה בכל הכוחות והכשרונות להיות מוכן ומזומן לעשות את רצון ה'. שליטת האדם בעצמו היא האמנות העליונה המסורה בידי אדם. אפשרות להשיגה רק בכוח ההרגל, ככל אמנות.
רמח"ל (ב"מסילת ישירים): ההבדל בין טהרה לקדושה, מתבטא בכך שאדם טהור נזהר לא להיטמא. חי חיי טהרה אולם לקדושה עדיין לא הגיע. אדם קדוש עושה את ההשתדלות להתקרב לבורא. שאיפתו המתמדת היא לחיות חיי קדושה מתוך מוכנות לעשות טוב. לא רק למלא צווים ודרישות - אלא לחשוב תמיד כיצד להתעלות. אצל אדם קדוש גם העניינים הגשמיים הופכים אצלו לעניינים רוחניים. אדם קדוש אוכל רק במידה שהוא זקוק לקיים עצמו כדי ללמוד תורה ולקיים מצוות הבורא. חיי קדושה שלו מעלים את הגשמיות לרוחניות.

ב. מתי נקראה פרשת זו?

פרשה זו נקראה בהקהל. שנאמר: "דבר אל כל עדת ישראל". לשון זו נאמרה רק עוד פעם אחת בתורה, בקרבן הפסח: "דברו אל כל עדת ישראל". מדוע? כי כל גופי תורה נאמרו בפרשה זו.

לפי דעת חלק מהפרשנים יש כאן חזרה שלישית של עשרת הדברות.

1. "אנכי" - אני ה'.
2. "לא יהיה לך" - ואלהי מסכה.
3. "לא תשא" - לא תשבעו.
4. "זכור" - שבת.
5. "כבד" - תיראו.
6. "לא תרצח" - לא תעמוד על דם רעך.
7. "לא תנאף" - קדושים תהיו.
8. "לא תגנוב" - לא תגנובו.
9. "לא תענה" - לא תלך רכיל.
10. "לא תחמוד" - ואהבת לרעך כמוך.